

KAMPEN OM DET TEOLOGISKE FAKULTET

Af P. G. Lindhardt.

Det universitet reformationen genrejste 1537 var som sin katolske forgænger overvejende en præsteskoie, og gør man sig ikke klart i hvor høj grad den teologiske dannelse var den egentligt akademiske, begriber man næppe de svære *kampe* som i de sidste årtier af det 19. århundrede stod om fakultetets position.

Midt i århundredet var ca. $\frac{2}{3}$ af universitetets kandidater teologer, omkr. 1900 var tallet sunket til lidt over $\frac{1}{4}$, men var altså stadig meget betydeligt; med et så kraftigt indslag i den akademiske uddannelse var teologien et anliggende som vedkom hele samfundet, og når dette samfund kom i bevægelse og gik over fra een social og politisk orden til en anden — d. v. s. når der blev kamp om grundlovens liberale politiske ideer og hittidige underklasser begyndte at rejse sig og for alvor marschere mod magten — måtte der uundgåeligt blive strid om fakultetet; på den ene side måtte det blive en bastion som skulde holdes og hævdes mod »opløsende tendenser«, et fremskudt fort for alle konservative, kirkeligt som politisk eller socialt, interesser; og fra den anden side måtte fakultetet forekomme at være en fæstning som skulde erobres eller pacificeres, fordi den var farlig for det frie menighedsliv, den frie tanke eller den nye sociale orden som vækkelserne — de politiske sociale eller religiøse folkebevægelser — repræsenterede.

Grundtvig havde allerede fra 1825 haft sin krig med fakultetets berømteste navn, *H. N. Clausen*, den liberale teolog, der vel bl. a. netop af grundtvigsk radikalisme blevet drevet politisk som dogmatisk mere og mere til højre. Kampen havde genlydt over hele landet og skabt Grundtvigs ry som rationalismens banemand og ukronede konge over den religiøse og folkelige vækkelse i bondestandens mellemlag, d. v. s. den gårdmandsklasse som takket være voxende selvstændighed og begyndende velstand evnede at følge med i tidens åndelige debat og sluttede sig varmt til de grundtvigske præster og højskolemænd, mens et lavere socialt lag i højere grad dyrkede en primitiv pietisme og stod i fare for at opluges af sektvæsen, men for en stor del reddedes for folkekirken gennem Indre Mission.

Det er karakteristisk at den egentlige kamp mod selve fakultetet, ikke blot mod dets enkelte lærere, først begyndte da grundtvigianismen foruden et religiøst-kirkeligt også blev et *folkeligt-politisk* anliggende. 1858 dannede *Sofus Høgsbro* (fra Rødning) en grundtvigsk gruppe i folketinget (siden kaldt »Det nationale Venstre«), han var i stadig kon-

takt med Grundtvig der samme år med sin tredje kone fik et åbent og folkeligt hjem hvor mange mennesker mødtes. Ved Grundtvigs 50-års præstjubilæum 1861 optrådte for første gang hans kirkelige og folkelige venner i samlet magtfuld manifestation, og de to tråde hvoraf den klassiske grundtvigianisme er tvundet: det kristelige og det menneskelige, det kirkelige og det folkelige, blev her spundet sammen og vandt kraft på tressernes vennemøder, styrket ved det frontalangreb national-liberalismen samtidig begyndte mod bønderne og socialt afgrænset fra de lag i landbefolkningen som fra 1861 kom under rask voxende indflydelse af Indre Mission.

Den første grundtvigske aktion mod fakultetet var tilsyneladende kun rettet mod udenværker. Det var et almindeligt grundtvigsk ønske som et studenter- og kandidatmøde på Borchs kollegium 1860 udtrykte i kravet om en *examenskommission* til at overtage examen så professorerne blev friere overfor studenterne ved ikke længere at skulle diktere examensstof og (formentlig) forlange deres egne meninger igen ved examen; men også studenterne blev friere stillet i tilegnelsen af stoffet; samtidig var det hensigten at bryde fakultetets legatmonopol. Konservative folk udenfor den grundtvigske kreds holdt på at en censurinstitution var tilstrækkelig til at beskytte kandidaterne mod fakultetets mulige vilkårlighed — visse ting i examensprotokollerne tyder på tilbøjelighed til at examinere i grundtvigske kontroversspørgsmål — og fakultetet afviste naturligvis tanken om en examenskommission (knap 30 år før havde Clausen været inde på det samme, men der var sket meget siden da) — hvor skulde man få den fra? Der var jo ingen sagkundskab udenfor fakultetet. Og vilde ikke netop en kirkelig kommission let henfalde til at examinere i sine yndlingsmeninger? Folketinget tog sagen op; finansudvalget anså examenskommissioner for at være til gavn for videnskaben; landstinget var ikke enig deri, men D. G. Monrad tog sig som kultusminister af sagen og fik den ordnet for det teologiske fakultets vedkommende så den tidligere professor, nu biskop på Fyen, Engelstoft, blev formand. Alt lå klart, da Monrad 1863 blev statsminister og Engelstoft kultusminister; fakultet og konsistorium gik ganske vist imod, skønt Monrad havde søgt at vinde universitetet ved at lade et fakultetsmedlem tiltræde kommissionen. Krigen skubbede sagen i baggrunden, og de følgende mere konservative kultusministre var snarere stemt for censorinstitutionen — samtidig søgte man at nedskære examensstoffet og sikre en regelmæssig behandling af det gennem en fast forelæsningscyklus — censorerne skulde kunne gribe ind i examinationen, men det modsatte fakultetet sig skarpt: så hellere en kommission. Også den store kirkekommission af 1868 delte sig på spørgsmålet i en grundtvigsk og en konservativ fløj; den sidste fik på dette punkt flertal, og vel foreslog de grundtvigsk orienterede kultusministre i grev Frijs regering examens-

kommissioner, men nu blev det bekæmpet også fra nationalliberal side, dels af universitetets repræsentanter i partiet, dels fordi man i kampen mod godsejerregeringen havde brug for alle våben og lod sit standpunkt fra 1860—63 falde. 1871 oprettedes ved lov censorinstitutioner ved alle fakulteter, men Hall, nu kultusminister, holdt døren åben for examenskommissioner. Da godsejerne og de nationalliberale 1870 fandt hinanden i et »forenet« Højre fremkaldtes logisk et »forenet« Venstre af alle tre venstregrupper, også Høgsbros grundtvigske, og Det forenede Venstres program krævede et folkeligt universitet som kronen på en folkelig-nordisk dannelse modsat den fremmede »latinske« klassicisme hvorpå det hidtil havde hvilet og som skilte embedsmændene fra det folk de skulde tjene. I samklang med det folkelige dannelsesideal foreslog grundtvigianerne derfor fakultetet reorganiseret på højskolebasis — »Skolen i Soer« — så at præsterne fik samme grunddannelse som folkets bredere lag plus naturligvis en mere speciel teologisk skoling; på denne linie lå f. ex. Skat Rørdam og Otto Møller, Fredrik Nielsen og andre af den konservative og kirkelige grundtvigianismes førende mænd. 1874 spurgte Høgsbro i folketinget kultusminister Worsaae om han agtede at benytte sig af den mulighed Hall havde åbnet for examenskommissioner, og Worsaae henvendte sig til censorkollegierne for at høre deres erfaringer; de fleste var positivt stemt, ialtfald de teologiske som vedføjede nogle umisforståelige bemærkninger om visse professorers examinationsmetoder og kom i alvorlig konflikt med fakultetet der holdt på examen som en *videnskabelig* modenhedsprøve uanset dens »brugbarhed for det praktisk-kirkelige liv«. Den højre-grundtvigske professor Fr. Hammerich (kirkehistorie) som hidtil havde indtaget en særstilling og i princippet godtaget examenskommissionen, hvis den kunde kombineres med en friere studieordning, var nu enig med kollegerne om at afvise både fordi en friere studieordning ikke var i sigte og fordi der nu virkelig syntes at være kræfter igang for at fordrive fakultetet fra universitetet. Konsistorium afviste hvast (nov. 1875) alle forsøg på at »indsmugle en uvidenskabelig forberedelse ved hjælp af examenskommissioner«; denne bemærkning fornærmede selvsagt censorerne på det dybeste og krænkede fralagde de sig alle »bagtanker« i så henseende; men også i professor Ad. Steens rektortale (samme måned) kom der et skarpt udfald mod examenskommissionerne.

Dermed vandt fakultetet forpostfægtningen, men kun fordi det her nød beskyttelse af hele universitetets stilling og fordi den nu rask voxende politiske reaktion og spændingen mellem regering, landsting og folketing gjorde alle liberale ideer derunder også examenskommissioner uønskede.

Men de grundtvigske mellemværender med fakultetet lå i virkeligheden et helt andet sted; de var både *personlige og saglige*, og de to kom-

ponenter bliver altid filtret ind i hinanden. 1852 havde fakultetet kasseret den udmærkede kirkehistoriker L. Helveg og 1854 foretrukket den lidet fremragende Martensen-epigon, J. A. Bornemann, for den ypperligt begavede og lærde grundtvigianer P. C. Kierkegaard. Bornemann viste sig, især som lærer, at være en ren umulighed; flere gange kom der grundtvigsk inspirerede opfordringer fra studenter og kandidater til ham om at trække sig tilbage, og da det atter skete 1866 foreslog fakultetet ministeriet at dublere de systematiske forelæsninger specielt i *etik*; også Bornemann sluttede sig til tanken om at oprette et nyt docentur (dog måtte docenten ikke examinere og derved yderligere svække Bornemanns stilling); der meldte sig flere ansøgere, men kun to kom virkelig i betragtning: *Henrik Scharling*, søn af professor i NT, C. E. Scharling, kendt som forfatter til *Nøddebo Præstegaard* og anden skønlitteratur, en mand med bred human uddannelse og teologisk orientering, men næppe specielt kvalificeret. Det sidste kan vel også siges om grundtvigianeren *Skat Rør-dam*, hvis speciale lå på det semitiske område, men som iøvrigt var en alment udrustet teolog med betydelig erfaring som manueltør bag sig. Det var den almindelige mening at konkurrencen — der førte til Scharlings sejr — blev partisk afgjort, og Scharling var ilde anset i grundtvigske kredse, bl. a. fordi han som redaktør af det højkirkelige og mod grundtvigianismen direkte fjendtlige *Evangelisk Ugeskrift* havde ytret tvivl om grundtvigianernes salighed for deres kætteri skyld. Utvivlsomt var det i tresserne grundtvigianerne som også teologisk havde mest élan og rådede over de bedste hoveder og mest interesserede teologer; i deres kreds måtte fakultetets naturlige »nachwuchs« være at finde, og en ungdom var nødvendig, for bortset fra Henrik Scharling nærmede alle fakultetsmedlemmerne sig oldingsårene — og det gik ikke som i en grundtvigsk salme, at »kraften er størst på det sidste«; det er betegnende for striden om tro og viden (p. 222 ff.) at fakultetet — bortset fra den unge Scharling som næppe kan kaldes heldig — tav helt stille, mens de grundtvigske talenter ganske anderledes boltrede sig.

De saglige modsætninger lå i forholdet til den herskende teologiske *åndsretning* som forenede en traditionel dogmatisk bibelorthoxi med den romantiske filosofis spekulation. Exegesen var i hænderne på folk (Chr. Hermansen og C. E. Scharling) der med streng konservatisme vilde overvinde den historisk-kritiske bibelforskning som stammede fra den nu smuldrende rationalisme eller var optaget af at bekæmpe den NT-forskning (Tübingerskolen) som inspireret af Hegels dialektiske udviklingslære søgte at forstå urkristendommen udfra skemaet: tese (jødekristendom), antitese (hedningekristendom), syntese (katolicisme); herunder fremkom der adskillig nyttig detailkritik af denne altfor konstruktive metodes suveræne forhold til det faktiske kildemateriale. Kirkehistorien var efter grundtvigsk opfattelse i alt for høj grad en sammenhobning

af navne og tal, dogme- og personalhistoriske detaljer uden syn for *menighedens* levnedsløb snart i, snart udenfor de officielle kirker. I den systematiske teologi havde *Martensen* domineret siden ca. 1840 og gjorde det til dels endnu. I sin ungdom havde han, kristeligt vakt bl. a. af Grundtvig, beruset sig i den spekulative filosofi i middelaldermystikernes og de romantiske naturfilosoffers spor. Hos romantikkens store tænker, Hegel, havde han lært dialektik og evolutionsteori og at bruge lærdommen til forsvar for en *monistisk* tilværelsesforståelse med kristendommen som centrum og al human og videnskabelig — også naturvidenskabelig — virksomhed som koncentriske cirkler der bredte sig *harmonisk* om centret. Videnskaben var *een og udelelig*, og teologien dens dronning. *Martensen* stod afgjort på *troens grund* — *credo ut intelligam* — troen er det primære; som livsforhold er den total og langt mere omfattende end viden der blot er et erkendelsesforhold. Troen hviler på åbenbaringens kendsgerninger — som bevidnet i bibelen — derfor rummer den også objektive videnselementer, og subjektivt må den enkelte naturligvis vide hvad han tror og kunne sige det (jfr. *En Sjæl efter Døden*), men det afgørende moment i troen er dog viljen. Jo mere *Martensen* fra at arbejde med dogmatik vendte sig mod etikken des mere så han i viljen det for personligheden konstitutive hos Gud og menneske. Som åndsvæsen er mennesket en funke af det guddommelige alliv, og på væsensbeslægtetheden mellem Gud og menneske beror åbenbaringens mulighed. Gud må ville åbenbare sig for at erkendes. Mennesket må ville acceptere (d.v.s. *tro*) åbenbaringen og deri erkende Gud. Teologien er den videnskabelige eftertænkning af åbenbaringens indhold; dens videnskabelighed er givet med anvendelsen af den videnskabelige, d.v.s. logiske, metode på dette indhold, og dens resultatets objektivitet garanteres af åbenbaringen som skaber indholdet. Den spekulative teologi er derfor den *egentlige videnskab* der virkelig i kraft af væsensbeslægtetheden mellem Gud og menneske erkender Gud og kan reproducere sin erkendelse i et dogmatisk system der selv sagt ikke er adækvat, men dog et »skyggerids af det absolute«. Med en *monisme* der søger sit ophav i platoniske traditioner og ved det mystiske islæt præget i retning af subjektiv inderlighed, fremstillet på umiddelbar baggrund af romantikkens filosoffer og med Hegels dialektiske udviklingslære havde *Martensen* gjort furore og i fyrrerne (sammen med J. L. Heiberg) været førende i den hjemlige og livlige idédebat og blandt akademikerne fremkaldt noget af samme berusende betagelse som herskede i ham selv.

Men samtidig var han skridt for skridt blevet fulgt af en *nej-siger* som i private dagbøger og i værker med sære titler og letgennemskuelige pseudonymer havde hævdet at *Martensen* *forfalskede* kristendommen i dens inderste væsen — thi »et dogmatisk system skal ikke opføres på basis: at begribe troen, men på basis: at man ikke kan begribe troen« —

troen er ifølge sagens natur ikke et erkendelsesforhold, men et *existens*-forhold. At »arrangere« dogmatiske systemer er kun muligt når man selv er uengageret tilskuer, ikke hvis man bliver »den enkelte« der i streng personlig lydighed må forholde sig til evangeliets ideale krav eller dog i det mindste gøre det den indrømmelse at han ikke forholder sig dertil i lydighed og så i sin indrømmelse »henfly til nåden«. Alle forsøg på at hævde dogmatikken som sand gudserkendelse blev mødt med påstanden om at Gud overhovedet kun lader sig erkende af den der lyder ham i personlig efterfølgelse, for kristendommen er aldrig resultat, men altid vej; den lader sig aldrig betragte somom man stod ved siden af og så til; til Kristus kan ingen forholde sig som beundrer, men kun som efterfølger.

Direkte trådte Kierkegaard ikke op mod Martensen før i sin sidste tid, men han havde i filosofiprofessoren *Rs. Nielsen* en våbendrager der med hans argumenter angreb Martensen, men derved unægtelig kom til at omforme Kierkegaards eksistentielle polemik til en slags kierkegaardsk dogmatik som han reproducerede med samme sikkerhed som Martensen sin; striden mellem Martensen og Nielsen blev ufrugtbar og personligt bitter, og Kierkegaard var misfornøjet med sin drabant og trak sig tilbage fra ham. 1854 blev Martensen Sjællands biskop og fik omgående travlt med at konsolidere positionen overfor Kierkegaards nu direkte angreb, og Nielsen som pietetsfuldt søgte at forvalte arven efter ham fordybede sig de følgende år i naturvidenskab og matematik; han vilde nu retablere filosofien ovenpå det nederlag den havde lidt gennem den spekulative tænkning og forankre den i det reale. Det religiøse existensforhold behøvede i sin umiddelbarhed ingen rehabilitation, og *Rs. Nielsen* kom fra 1859 i stigende grad i kontakt med grundtvigianerne som han mødte ved enkedronningens litterære soiréer på Sorgenfri og hvis gudstjeneste og vennemøder han efterhånden deltog i; det grundtvigske menighedsliv blev ham mere og mere kilde til religiøs existens. Som hans fordybelse i naturvidenskaberne som *erkendelsesforhold* voxede, øgedes også hans sans for religiøst menighedsliv som *livsforhold*, men den spekulative teologi blev overflødig, ja både en videnskabelig og religiøs umulighed. I hans hovedværk (*Grundidéernes Logik*, 1864 ff.) stilles teologien overfor et enten-eller: enten må »teologien en gang for alle vedkende sig den overnaturlige kausalitet og har så med det samme bortstødt det objektivt rationelle grundlag eller også en gang for alle vedkende sig dette grundlag og har så med det samme fraskrevet sig ethvert tilhold i det overnaturlige. I første tilfælde vil teologien ophøre at være videnskab, i sidste tilfælde at være teologi«. Teologien — d. v. s. den romantisk spekulative, konkret Martensens dogmatik — er en videnskabelig umulighed, thi videnskab bestemmes udelukkende ud fra et matematisk-naturvidenskabeligt begreb, men religionen er som *livssag* gyldig på grund af sin værdi for den enkelte. Psykologisk, men ikke erkendelsesteoretisk, er det muligt

at forsoner religion og videnskab; de er totalt uensartede, indbyrdes inkommensurable, og kan i kraft af denne uensartethed bestå i samme bevidsthed; thi viden forholder sig til logisk reflekterende, uengageret tænkning, mens tro forholder sig til den handlende vilje; og vel betinger tænkning og vilje hinanden, men er så at sige rettet hver sin vej og kan *derfor* bestå i samme menneskelige bevidsthed. Men i grunden var Nielsen stadig en slags hegelianer, blot henlagde han nu monismen udelukkende til den metafysiske verden, *dualismen* til timeligheden, den empiriske verden. »Sandheden« er »i sig selv« een — og strengt taget kan *det* jo kun vides ad spekulativ vej — men for erfaringen er sandheden noget dobbelt: »Først når denne grundadskillelse, denne timelighedsdualisme hvori det evige indgår til fulde erkendes og fastholdes, kan der være tale om sand vevirkning mellem det religiøse og det videnskabelige i menneskelivet. Den evige absolute sandhed der i sit væsen er monostisk går ind i timeligheden og bliver dualistisk; mennesket i hvem denne dualisme kommer til klar bevidsthed kan ikke blive dualismen kvit enten ved asketisk-videnskabelig fornægtelse af det timeliges realitet eller ved nihilistisk-videnskabelig fornægtelse af det eviges realitet, men må i dualistisk erkendelse af begge realiteter arbejde sig frem i tilnærmelse til stedse rigere forståelse af den absolut sande konkrete monisme«. Således vilde Nielsen ikke blot afvise det hegelisk-teologiske Højres udnyttelse af spekulatio- nen til at bekræfte dogmatikken, men også bestride det hegelisk-radikale Venstres ret til at mene religionen nedkæmpet med teologien (Marx, Feuerbach, Strauss og herhjemme Frederik Drejer).

Hårdt angrebet i striden af både Højres og Venstres (filosofisk forstået) monister gjorde Nielsen i striden om tro og viden (1866—69) adskillige indrømmelser, indførte bl. a. mysteriet som en »nødhjælps- kategori« for at beskrive det sted i menneskets personlighed hvor tro og viden forsones. Fra kirkelig side betonedes man især umuligheden af et dualistisk gudsbegreb og hævdede at skabelse og under (mirakel) ikke fik plads i Nielsens tankegang, skønt miraklet ialtfald som mulighed netop er afgørende i den religiøse position, en ikke »unaturlig, men overnaturlig« begivenhed fremkaldt ved at den højere verdens love krydser den »sublunariske« verdens naturlove. Herimod dannede Nielsen det begreb som siden anvendtes i tide og utide: »åndsvirkelighed«; thi »skabelseshistorien« er ikke »et stykke overnaturlig naturhistorie«; al naturhistorie er »profan« og inkommensurabel med det religiøse, men »skabelseshistorien er åbenbaringshistorie, åbenbaringshistoriens virkelighed er åndsvirkelighed, virkelighed for ånden«, d. v. s. videnskabeligt uantagelig, men religiøst gyldig. Fra den anden side (H. Brøchner, G. Sibbern eller som exponent for dem Georg Brandes) blev Nielsens dualisme angrebet som førende til personlighedsspaltning, et »dobbelt bogholderi«; thi er tro og viden virkelig uensartede til bunds kan de ikke psykologisk

forenes uden at sprænge bevidstheden; hele dualismen er derfor blot en »maskeradespøg«.

Brandes var den lettest bevæbnede af Nielsens uteologiske monistiske modstandere, men i journalistikken afgjort den eleganteste — blev også meget rost af Martensen og omvendt! — han kom fra en dybtgående religiøs krise under Kierkegaards påvirkning, men havde delvis kæmpet sig ud af den under Feuerbachs indflydelse og hans standpunkt i striden var nærmest panteistisk, en religiøst farvet humanisme uden åbenbaring og undere, men båret af en stemning som på erkendelsens højder slog over i en slags hengivelse til alnaturen. De følgende år førte ham under fransk og engelsk positivismes virkninger til at forene dette standpunkt med århundredets evolutionistiske *fremskridtstro*: »Der gives i historien ingen højere, ingen mere guddommelig ånd end fremskridtets ånd. Fritænkeren er — det ved og føler han — på dens side. Men er han det, da er han på guddommens side og guddommen med ham«. Hvad den kristne kultursynteses folk kaldte tro manglede han ganske vist, men ikke »hvad jeg selv kalder således. Jeg tror på tanken, jeg tror på at fornuft og frihed, fordi deres væsen er de stærkeste, altid arbejder sig frem i lyset, og jeg tror på disse magters uimodståelighed, uovervindelighed og sandhed; dette er min simple tro«, men kristendommen, d. v. s. den bestående kirke, rasede han med kierkegaardsk lidenskab imod: »hvad man ikke gerne vedkender sig højt, det vedkender jeg mig her: det mest levende had til kristendommen, af mit ganske hjerte skal jeg istemme Voltaires »*écrasons l'infame*«. Jeg hader kristendommen indtil marven i mine ben. Hvad Jesus selv angår, da er det en meget smuk skikkelse, en slags mandlig Jeanne d'Arc. Men kristendommen.« Og bedre blev det naturligvis ikke da kirkens mænd sammensvor sig med »dannelsens« om at holde ham ude fra universitetet, som — jfr. Martensens Ethik — en exponent for den »moderne jødedom« der via liberal politik og social opløsning vilde nedbryde alle virkelige værdier: kirke, stat og familie.

For samtiden stod Brandes — den romantiske elsker af den frie tanke og den frie kærlighed, manden som hyldede en panteistisk religiøsitet i fremskridtstroens gevandt og forenede en kierkegaardsk forkyndelse af det absolute sandheds- og redelighedskrav med æstetisk sans, poetisk gemyt og en af Kierkegaards kirkelige polemik skærpet evne til agitation — som naturalismens, darwinismens og socialismens talsmand, i slægt med pariserkommunens blodige demokrati og med de arbejdere som rystede borgerskabet ved deres optøjer på Fælleden — skønt han var antidemokrat og genidyrker til fingerspidserne; men det var ikke Brandes som konfronterede fakultetet med den »moderne« positivisme. Det var snarere matematikeren *Ad. Steen*, der i sin rektortale 1875 forkyndte *videnskabens monisme*. Han tog sit udgangspunkt i en teologisk

kollegas ord: »Når protestantismen gik tilbage til det oprindelige, til den kristelige tros historiske udspring, så var det ikke for at lade tanken frit prøve skriftens indhold, men for at bøje sig under det åbenbarede som en virkelig autoritet. Det er derfor uberettiget, når man uden videre betegner protestantismens princip som den frie tænknings princip«. Ordene var selvsagt vendt mod Brandes, men Steen — der lod sin tale trykke i Brandes tidsskrift (en talende gestus) — stillede dem overfor den udvikling videnskaben havde gennemløbet siden renaissancen. Videnskab er uautoritativ, men teologien kuer fortsat samvittigheden, skønt troen ikke har et »sikkert objektivt grundlag«, men er helt subjektiv. Også protestantismen har medført ufrihed, intellektuelt, socialt og politisk, men med den franske revolution begyndte frigørelsen, voxede friheds-trangen og befrugtede især naturvidenskaberne, løste dem fra teologiens åg, nemlig ved afgørende at skille det som den romantiske filosofi forenede: ånds- og naturvidenskaber. Men nu var den naturvidenskabelige metode slået igennem — hvilket i realiteten betyder, at romantikkens evolutionslære var bragt i anvendelse f. ex. på biologien og havde tilført dens iagttagelser en kausalitetsteori — og nu skulde den videnskabelige monisme gennemføres over alt. Dualismen kan ikke tåles; er noget »sandt« fra naturvidenskabens synspunkt må det også være det fra »åndens«. Der er kun een videnskabelig metode, og forsynder nogen sig mod den må dette »uvidenskabelige« forlade universitetet; heller ikke religiøse motiver berettiger kravet om at man kan eller skal komme til et »naturstridigt« resultat. Vil teologien være videnskab må den opgive forestillingen om en åbenbaring, om den »fortjener sin rundelige plads iblandt universitetets lærestole, så må det være, fordi der endnu er noget at granske, noget at forbedre. Men den må ikke hvile på noget udefra givet, thi så er granskningen ikke fri, lige meget om dette givne er et såkaldt religiøst liv eller en vis kreds af faste dogmer«. Ordene var i lige grad rettet mod Rs. Nielsen og teologien; de fremkaldte en reaktion fra fakultetet som viser dets svækkelsestilstand: det meddelte konsistorium at man i gentagelsestilfælde vilde »rejse sig under talen og forlade salen«, for Steen havde været taktløs og udfordrende; årsfesten var til minde om »kirkens reformation« og skulde derfor ikke bruges til angreb på reformationens »religiøse livsanskuelse«, navnlig da fakultetet som dennes repræsentant ikke kunde protestere på stedet. Ellers var fakultetet tavst, bortset fra at Hammerich indlod sig i bladpolemik. D. G. Monrad forsvarede sandhedens dualisme: kun fanatikere kræver at teologien skal lære hvad der stemmer med naturvidenskaben eller omvendt; sandheden er altid stykkevis; som de to der går mod øst og vest både fjerner sig fra hinanden og dog engang vil mødes, således har også teologiens og naturvidenskabens sandhed hver deres ret som dele af en fælles totalsandhed.

. Denne apologetik kan sikkert betegnes som kirkens officielle, men den

viser at man følte sig trængt og at det var umuligt længere at hævde teologiens dronningetrone i Martensens forstand; den spekulative teologi havde lidt sit afgørende *nederlag* ved ikke at have svar overfor den naturvidenskabelige empiri.

Det er karakteristisk at Steen af de kirkelige lejre mødte størst forståelse i den *grundtvigske*. Otto Møller i Gylling, bevægelsens eneste virkelige systematiske teolog, var helt på det rene med at troen ikke lader sig docere og at en kristelig videnskab derfor ikke hører hjemme på universitetet; den kristelige teologi er jo blot en explicering af troens indhold for den troende selv og dermed videnskabelig metode uvedkommende; en rent sproglig-historisk-filosofisk undersøgelse af kristendommen som empirisk faktum kan naturligvis nok foregå ved universitetet, men er troen og kirken uvedkommende. Otto Møller hørte til de konservative, men på mere radikalt grundtvigsk hold gav man ham mere ret end han brød sig om at få.

For Grundtvig som for Kierkegaard var det afgørende kristendommen som et existensforhold, men hvor Kierkegaard samlede alt om den enkeltes forhold til Gud i konkret lydighed, i valget af sit givne liv som *sit*, så Grundtvig først og fremmest sagen an fra et *kultisk-dramatisk* synspunkt. Kristendommens skabende og opholdende handlinger er sakramenterne; dér griber Gud direkte ind ved sit »levende« d. v. s. livsskabende, ord, og alene dér kan et menneske forholde sig til ham i troens bekendelse, håbets bøn og kærlighedens lovsang. Sakramentordene — trosbekendelsen, fadervor og nadverordene — er derfor ikke menneskeord, men ord »af Herrens egen mund«, talt af Jesus i fordums tid, men (hvad der er afgørende) levende og effektive, hver gang de lyder og bekendes i tro. Grundtvigs teologi samlede sig især om trosbekendelsen, thi et Ja til den er betingelse for dåb og dermed medlemskab i kirken, men kun Kristus kan stille dette vilkår og derfor må — logisk-rationelt — trosbekendelsen stamme fra ham og af ham være »foresagt« apostlene. I bibelen findes der ingen oplysning herom, men den er også kun »lysordet«, sekundær og afledet i forhold til sakramentets »livsord«. Om dette syn havde der stået kamp i fire årtier, og grundtvigianerne måtte døje meget med »skrifteologerne« som både vilde gøre bibelen til religiøs autoritet og tvinge grundtvigianerne til at bevise at deres opfattelse svarede til den; det første afviste de med at bibelen som et »dødt« ord — al skrift er død i forhold til levende tale — ikke kunde skabe liv; det andet klarede de ved at henvise til at hvad der nødvendigvis må have været også *har* været. Bibelen er kun nedslaget af den ældste kristendomsforkyndelse og derfor i sig selv uegnet som primær autoritet. Det var dem derfor en livssag at fastslå at kristendommen ikke kunde bygges på bibelen, men kun på sakramentordene

hvilket psykologisk udtryk vil sige på erfaringen af sakramentordets religiøst nyskabende kraft.

1864 kastede den unge Niels Lindberg sig ud i betragtninger over forholdet mellem geologiens og bibelens oplysninger om verdens alder og tog samtidig stilling til en løbende debat om kopernikanismen der som naturvidenskabelig teori hvilede på forestillingen om ubrydelige naturlove. I samme grad man antog den måtte man bryde med bibelens opfattelse. Og det var meningen: Betragtningen har polemisk perspektiv: at ramme det med benyttelse af bibelen konstruerede teologiske system til fordel for den kultisk-sakramentale, *umiddelbare* religiøse oplevelse, som just i sin umiddelbarhed ikke lader sig debattere. Derfor kunde Lindberg også helhjertet slutte sig til Rs. Nielsen; teologien er kun »sammenvæv« af kristelig og verdslig visdom, men Nielsens dualisme er med sin »imponerende simpelhed« en »opdagelse« i åndens verden, ligeså epokegørende som Grundtvigs »mageløse opdagelse« — det kultisk-sakramentale syn — ja, en videnskabelig parallel dertil som for stedse fjernede »en mængde vanskeligheder der hidtil har været anset for uovervindelige«. På vennemødet 1872 var man nået til at Nielsens dualisme og Grundtvigs opdagelse sammen vilde erobre verden, og først skulde de oversættes til tysk, for i Tyskland var sandhedens erkendelse mest påkrævet. For de *ældre* grundtvigianere som ikke rigtig kunne nemme Nielsens »åndsvirkelighed« og havde ondt ved at acceptere skabelse og mirakler i hans udlægning var ganske vist denne parallelisme kilde til adskillig uro, men for den *ynge* fløj og navnlig den generation som ikke personlig havde oplevet Grundtvig og de store fredelige vennemøder, men var bestemt af situationen efter 1871 (socialisme-brandes-ianisme-positivisme) klarede den virkelig problemerne: *troen* er eet med selve det religiøse existensforhold; den hviler på den umiddelbare oplevelse af den kultisk-sakramentale erfaring, er i strengeste forstand subjektiv-personlig ejendom og derfor empirisk uanfægtelig som det selvoplevede altid er. *Viden* er iagttagelse, eftertænkning, beskrivelse, altså noget fra troen helt forskelligt, ikke i grad, men i art. Den sejrige trosbevidsthed og den kulturelle åbenhed, den komplette uforfærdethed overfor fritænkeri og socialisme, den frisindethed og villighed til samarbejde endog med fritænkere, ja socialister i alle politiske, sociale og kulturelle anliggender, den anvendelse af indignations- og tendenslitteraturen til oplysning om det menneskelige som man møder i den yngre grundtvigianisme bunder i virkeligheden i denne dualisme, som engang for alle havde sikret troen som uanfægtelig sjælelig erfaring og lagt vidensområdet åbent for al menneskelig og folkelig aktivitet. Som kristne anerkendtes alene de, der *levede troens liv* — uden forsøg på at udpege og samle dem i et synligt samfund — men i »kulturopgaverne kunde man mødes med alle danske; derfor kunde f.ex. også denne yngre fløj

som i Det forenede Venstre så et nødvendigt politisk samarbejdsorgan medvirke ved Edv. Brandes' valg til folketinget.

De yngre grundtvigianeres stilling til Venstrepolitik splittede kredsen — vennemøderne blev fra 1872 højst ufredelige — men vakte også uro på andre hold. Selvom de grundtvigianere som aspirerede til *professorater* gennemgående var lidet radikale og hverken venstremænd eller beundrere af Rs. Nielsen, så blev dog i en politisk og socialt bevæget tid — hvor dannelse og borgerskab vægede sig mod demokrati og bondevælde og så syner i retning af dette folkedemokratis alliance med den frie tanke, »kødets evangelium« og socialistisk »madstræv« — problemerne forenklet, og fra fakultetet set måtte derfor enhver grundtvigsk ansøger potentielt betragtes som en fjende. Da fakultetet 1874—77 *skulde* fornyes, måtte det derfor sikres at grundtvigianerne blev holdt ude eller ialtfald ikke fik flertal.

Før vi skildrer denne kamp må der siges et par ord om *Indre Missions stilling*. 1861 satte de unge præster, Vilh. Beck og Johs. Clausen, ved et hårdhændet kup lægmændene i den lille sjællandske missionsforening fra styret efter først at have diffameret dem ved slet grundede beskyldninger for religiøst kætteri og etisk utilforladelighed. Teologiske interesser lå IM fjernt, men det gjaldt at få egnede præster draget ind i arbejdet; derfor holdt de to præstevenner 1865 et møde på Borchs kollegium for studenter og kandidater, og her blev samtlige teologiens discipliner heglet igennem under synspunktet: det har ingen praktisk betydning, det kan ikke bruges i »menigheden«, det er blot pindehuggeri, detaljer og ligegyldigheder som ikke kan føre noget menneske til omvendelse, endsige salighed. En teolog uddanner sig til »kamp på liv og død med Satan og hele helvedes magt«, derfor må han være vakt, leve med i de helliges samfund i hovedstaden og i grupper af dette livsamfund mellem studenterne selv; *det* er den egentlige uddannelse, og så skal de i tjeneste hos en »levende præst« med et »frisk menighedsliv« og derved knyttes aktivt til IM. Studiereformer beskæftigede man sig ikke med; studiet var en ørkenvandring som blot skulde overstås og som man kom levende igennem ved at gøre mindst muligt ud af det og i stedet habiliterer sig mest muligt i det »praktiske«, søndagsskoler, ungdomsarbejde etc. Senere svingede IM.s forhold til fakultetet fra ligegyldighed til mistænkeliggørelse (se p. 241).

Den oprindelige missionsforkyndelse var grundtvigsk, men afpasset efter et lavere socialt niveau end grundtvigianismens, derfor f.ex. mere pågående i formen, mindre tilbøjelig til at acceptere det »væxtens« perspektiv, hvori de grundtvigske præster, skolefolk og bønder så tilværelsen. Men troen, dåben, bønner og nadveren var prædikenens indhold, tit på helt stereotyp vis. I dette skete der en forandring, da IM efter 1865 slog fast rod i Midtjylland og dér fik sit egentlige kraftcentrum; her

herskede en kulturfjendsk pietisme af grov og primitiv art, og her måtte man tage en skarp antigrundtvigsk kurs fordi de »bornholmske« prædikanter, d.v.s. en fra Sverige påvirket vækkelsesbevægelse af antisakramental karakter, gik grundtvigianismen hårdt imod, og kun ved selv at lægge an på samme linie kunde man håbe at bremse »bornholmernes« indhug på de vakte (især i Skern-egnen). Under Becks ledelse — det er et stort spørgsmål om ikke IM.s »høvding« var mere ledet end leder — blev IM frá 1868/9 afgjort antigrundtvigsk (og Clausen skiltes ud, blev forsvarsven og sønderjysk pioner), og i samme retning virkede de anglo-amerikanske impulser i metodistisk ånd; mere og mere koncentrerede forkyndelsen sig om at fremkalde den umiddelbare religiøse omvendelsesoplevelse og gennem religiøse erfaringer i sjælelivet fremskaffe den så eftertragtede »frelsesvished«, den umiddelbare sikkerhedsfornemmelse som så samtidig afstivedes ved en bastant bibeltro på »bogen« som gudsordet.

*

Da Bornemann træt af den håbløse kamp for at gøre sig forståelig 1870 samtidig med spekulationens evidente nederlag overfor det naturvidenskabelige videnskabsbegreb trak sig tilbage (og fulgtes af Henrik Scharling) bestod fakultetet af 5 mand: H. N. Clausen, C. E. Scharling, Henrik Scharling, Fr. Hammerich og Chr. Hermansen. Ingen af dem var istand til videre effektivt at imødegå den kritik som rejstes fra forskellig side i årene 1871—75: Rs. Nielsen definerede det som en ny præsteskoles opgave at »bringe det videnskabelige i et sådant forhold til det religiøse, at den vordende menighedslærer kan med rigere indsigt og klarere overblik komme til at stå på samme grundlag som menigheden selv«, altså en rent grundtvigsk betragtning som man også kunde finde den hos Skat Rørdom eller Fredrik Nielsen, der 1874/5 søgte at formulere praktiske forslag til at stille teologien i et »levende forhold til den kristne tro og kirken« og klare de store »grundmodsatninger mellem troen og vantroen«, så man mærker »livets pulsslag« i de enkelte fag og samtidig bygger på rent danske forudsætninger; dansk teologi behøver ikke at gå udenlands, men kan klare sig med Grundtvig, P. C. Kierkegaard, Hammerich, Birkedal og Rørdom. Den konservative højkirkemand og ydre missionsven, Dr. Kalkar, var meget utilfreds med at fakultetet ikke uddannede i apologetik og polemik — ængstelsen for katolicismen efter proklamationen af ufejlbarhedsdogmet 1870 var meget stor og fik ny næring da en katolsk kierkegaardianer, Grev Holstein-Ledreborg som også var venstrepolitiker hidsigt angreb folkekirken med ultramontane argumenter i kierkegaardsk arrangement. Kierkegaard-disciplen Kofoed-Hansen som senere nedlagde sit stiftsprovsti og blev katolik vilde dele præsteuddannelsen, så den kunde fås enten ved universitetet eller ved

et uakademisk præsteseminarium, og især vilde han have ansat en fakultetspræst; i sin herskende form var teologien uanvendelig overfor den moderne »demoteisme«, demokratiets folkeforgudelse som vel tilsidst var det der tvang ham til Rom. Johs. Clausen vilde en fri præsteskole i organisk forbindelse med kirken, og A. C. Larsen der under striden om tro og viden var svinget fra Martensens til et rationalistisk standpunkt hævdede (som Steen) den afgrundsdybe forskel på viden- skab og konfessionel teologi og vilde dermed motivere et præsteseminarium. Han blev imødegået af gamle H. N. Clausen i et svagt skrift, der blot hævdede at teologien selvom den hviler på åbenbaring og under hører hjemme på universitetet; de andre videnskaber kan anse teologiens fundament for mere eller mindre problematisk, men benægte det vil de »exakte videnskaber« vel vogte sig for. Endelig kan det nævnes at Martensen og hans egentlige disciple — som f.ex. efterfølgeren B. J. Fog — i og for sig ikke var så ivrige for at hævde den specielt teologiske uddannelses akademiske karakter — Fog var ialtfald noget influeret af engelske universitetsforhold — men det vigtigste for dem var at bevare præsternes klassiske dannelse; uden den var det umuligt at hævde gejst- lighedens kulturelle og sociale position som en del af embedsstanden. Og modsætningen til grundtvigianerne voxede efterhånden som der i det folkeligt-grundtvigske venstre bredte sig forestillinger om en helt ny nordisk kultur, hvilende på islandsk og oldnordisk litteratur (C. Rosen- berg) eller når de, som f.ex. Brücker og Morten Pontoppidan gik langt udenfor de moderate grundtvigianeres kreds og vilde gøre præsteuddan- nelsen helt fri, overladt de enkelte kirkelige retningers eget initiativ; som liberalister var de overbevist om at kirken ved den frie konkur- rence vilde få bedre og til kampen mod fritænkeriet langt mere ud- rustede præster.

Fakultetet var altså i alvorlig *klemme* fra alle sider; dets mænd var henimod 70 eller endda 80; Hermansen blev apoplektisk, men fortsatte at forelæse fra sin rullestol, og 1874 trak H. N. Clausen sig — 81 år gammel og efter 52 års tjeneste — omsider tilbage. Af forhåndenværende muligheder var der *Skat Rørdam* og *Valdemar Sthyr*. Rørdam var vel kvalificeret, men ikke specielt i dogmatik, skønt han siden docentur- konkurrencen (p. 220) havde udgivet en halvpopulær dogmatik (meget anvendt på seminarier) og var kommet i konflikt med et par højre- sindede bisper. Sthyr havde været undervisningsassistent, var selvbevidst, men ringe udstyret med begavelse og lærdom og i besiddelse af et væsen som gjorde ham almindeligt til nar. Desuden var der *Peder Madsen*, godt 30 år gammel, vestjyde, stod vækkelsen nær uden at tilhøre IM; han havde læst alt muligt, kunde det på fingrene, var perfektibel, en habil manu duktor uden nogen form for originale ideer, af troværdigt ydre og en tillidvækkende dialekt, langsom, fuld af betæneligheder,

hverken Clausens eller Martensens mand, men en besindig konservativ natur. Til ham vendte fakultetet sig og tilbød ham Clausens embede, idet man dog samtidig — for at udelukke ældre ansøgere med større indtægtsbehov — foreslog ministeriet at omdanne embedet til et docentur på 3 år; konkurrence var overflødig da man ikke kendte andre emner, og Madsen anbefaledes med den begrundelse at han vel ikke havde skrevet noget, men havde kvalificeret sig som manuduktør. Skat Rørdam — skrev man til Madsen — kunde ikke bruges; han var tiltagende grundtvigsk i fanatisk retning (det var ikke sandt, men han havde netop forarget fakultetet ved en bemærkning om at »alle danske i vore dage (indånder) den åndelige luft, der er mættet med det lys som Gud ved Grundtvig har ladet opgå over dåben«), og desuden vilde jo grundtvigianerne i deres vildskab slå sig sammen med bønderne om at udrydde fakultetet. Sthyr havde håbet at få embedet tilbudt og blev meget vred; han var ganske klar over manøvrerne for at skubbe ham ud, men mente at fakultetet gerne kunde have spurgt ham, når det vidste at han vilde sige nej. Madsen blev derefter ansat i det håb at »ikke den ulykke kommer, hvormed der trues: oprettelsen af et præsteseminarium . . . Gud styre alt til det bedste«. Inden der var gået et år foreslog ministeriet at gøre Madsen til professor, og i erkendelsen af at han havde svaret til forventningerne (dog med et lille forbehold for de to Scharlingers vedkommende) gik fakultetet gladelig med. Kort efter fik han ridderkorset hvorover han hjerteligt glædede sig, især fordi den i alder og anciennitet 7—8 år ældre Henrik Scharling endnu intet havde fået.

I Madsen fik fakultetet sin stærke mand gennem 35 år. Og hans duelighed så man eksempel på allerede 1876, da C. E. Scharling tog afsked. Som ansøgere meldte sig Sthyr (»Jeg ønsker at få det ledige professorat«) og *Fredrik Nielsen*; den sidste var egentlig kirkehistoriker, men havde studeret palæografi hos tidens store navn i NT, især textforskningen, Tischendorff, og han havde — skønt ikke gradueret — søgt om »ret« til at holde forelæsninger; fakultetet afslog i begyndelsen af 1876 — af præcedenshensyn, men reelt for at undgå denne grundtvigske kritiker — hans ønske, hvorefter ministeriet gav ham tilladelsen på 3 år.

Men der var også andre muligheder: P. Scharling, broder til Henrik, en dygtig præst, men slet ikke forsker; han vilde Madsen nu ikke have, for een Scharling var mere end nok; det hed sig at fakultetet var i selvsupplerende klikers vold, og tog man en ny Scharling havde man to (af fem) af samme »familietype«; det kunde kun skade fakultetet. V. Schousboe, præst ved Garnisons kirke og en yndet bourgeoisi-prædikant, var en personlig ven af Madsen der gerne så ham i fakultetet; men dels var han trods hæderlige kundskaber og dygtighed dog langt fra fagligt kvalificeret dels vilde han ikke konkurrere, men kaldes for ikke

at »diskreditere« sin menighed ved Garnisons. Sthyr anså Madsen for absolut uantagelig, personligt og sagligt, men selv gjorde han sig voldsomme anstrengelser og truede med at sætte sin kones adelige familie, sine bekendte ved Hoffet, ja kongen selv i sving for at nå sit mål. Madsen lod ham rase og rejste til Jylland for at finde en brugbar præst til stillingen som professor i NT. Han undersøgte mulighederne hos sognepræst Leunbach i Kolding (siden biskop på Falster), hos Dr. Johannes Clausen i Horsens (siden biskop i Aarhus) og især hos sognepræst *P. J. Pedersen* i Galtrup på Mors (siden stiftsprovst i Aalborg og Ribe). *P. J. Pedersen* var en dygtig mand — og en stor grundtvigianeræder som frimenigheden i Øster Jølby fik at fornemme — men han var uden speciel sagkundskab i NT; det vidste han selv, men Madsen lod ham ikke i ro; han forsikrede ham at en konkurrence jo altid blev lagt til rette efter det ønskede udfald og vilde han blot læse et par nærmere betegnede tyske håndbøger skulde han være vis på embedet; typisk tegnede han sit eget ideal af en teologi-professor i ordene: »Der gives sikkert intet teologisk fag, hvor det mindre kommer an på, om den vedkommende har drevet et udpræget fagstudium i forvejen. Thi som De ved foreligger jo udbyttet af fortidens exegetiske arbejde så samlet, overskueligt og lettilgængeligt at det er temmelig let at sætte sig ind deri« — alle kommentarerne er skrevet, der sker ikke mere i faget; det er blot at læse og diktere — men afgørende er at NT er »levende for den vedkommende, at han medbringer exegetisk blik og herredømme over de kristelige tanker ... og fremdeles kommer det som jo forøvrigt overalt, hvor talen er om kaldsgerninger i kristendommens tjeneste i vore dage an på at han ved en vederhæftig og vægtfuld personlig optræden kan udfylde pladsen«. Det teologiske embede er en kirkelig funktion, en kvalificeret kristelig kaldsgerning som bedst udøves ved personlig pondus, mindre ved saglig forskning. Fakultetet er i fare; videnskabeligt kan studiet ikke reddes, men kan dets medlemmer optræde »vægtfuldt« er der endnu en fremtid, især når de har »herredømme over de kristelige tanker«, d.v.s. den rigtige mening.

P. J. Pedersen fastholdt sit nej trods besøg, breve og telegrammer, og Madsen måtte bekvemme sig til at tage Sthyr — hvad Sthyr selv i sit doktorvita 1894 beretter om ansættelsen er med et mildt ord ukorrekt — det var ham yderst pinligt; det rette vilde — som han skrev til vennen *Jacobi* (siden stiftsprovst i Aalborg) — være at tage *Fredrik Nielsen*, men her stod »*åndsretningen*« i vejen — han var jo grundtvigsk, og når GT blev ledigt, måtte man regne med at Skat Rørdam vilde være alle andre overlegen (han forhandlede iøvrigt allerede med fakultet og ministerium om embedet), og med den grundtvigske *Hammerich* (rigtig nok af yderste højre fløj) i kirkehistorie og *Fredrik Nielsen* i NT vilde flertallet være vippet, præsteuddannelsen blevet grundtvigsk og bastionen

tabt til et yderliggående parti i kirken og i realiteten til det politiske Venstre som ydermere var forbundet med det litterære Venstre. Altså var der ingen vej udenom Sthyr. Typisk er Jacobis svar: »gruelig sørgelig er det at skulle forkaste en gehaltfuld mand for en forfængelig og afmægtig vante som Sthyr der kun anbefales ved negative egen-skaber«.

Nu sad Hermansen så længe at Rørdam blev for gammel og fik (bl.a. ved kostelige manipulationer via Fredrik Nielsen og enkedronningen) for godt et hovedstadsembede til at kunne overtage et professorat; i stedet knyttedes den unge *Frantz Buhl* 1880 til fakultetet som docent (professor 1882), og dermed fik det sin eneste videnskabelige kraft; de mange trakasserier han mødte fik ham til 1890 at modtage en kaldelse til Leipzig; han vendte hjem 1898, men nu til det filosofiske fakultet og stod siden teologien fjernt. *J. C. Jacobsen* afløste ham; han skrev kun lidt, men i sin undervisning indøvede han i høj grad videnskabelig metode og gav en kvalificeret og inspirerende introduktion i sit fag.

1877 døde Hammerich, og Fredrik Nielsen der var vel kvalificeret i nyere kirkehistorie fik uden større besvær embedet; een grundtvigianer kunde jo nok bæres — skønt den gamle reaktionære biskop Brammer i Aarhus privat skrev til kongen og bad ham nægte sin underskrift på udnævnelsen. — Dermed var *fakultetets præg ændret*. Nielsen og Madsen tog føringen, de andre spillede indadtil som udadtil mindre rolle. Sthyr var helt igennem et videnskabeligt nul; han interesserede sig for højrepolitik og for at forbedre sin økonomi (tiltvang sig således timer på pastoralseminariet) og blev som loyal partifælle af Estrup 1887 biskop på Lolland-Falster, siden endog kultusminister hvorunder han vakte forargelse ved den genistreg at holde Fyens bispestol vakant i et år for så selv at overtage den. For faget betød han intet. Han afløstes af *L. Schat-Petersen*, som i grunden var religionshistoriker; som professor henfaldt han til at skrive kæmpekommentarer efter kompilationsprincippet af den slags Fredrik Nielsen med rette kaldte den »fladeste og åndløseste«; selv var han ifølge samme kilde en »tør sild«. Da hans eftermand Fr. Torm (1903—40) til tæt op mod nutiden har optrykt disse pedant-kommentarer, har også han, og ikke blot derved, medansvar for at NT-studiet til vore dage er blevet belastet med et helt forældet kundskabsstof uden ånd og linie. *Henrik Scharling* betød i grunden kun lidt; han kunde aldrig sætte noget igennem af betydning, men hans udprægede had til alt grundtvigsk (han anså de grundtvigske salmers mangel på etisk alvor og impuls for at være stærkt medvirkende til de sørgmodige politiske og sociale tilstande under visnepolitik og provisorier) førte ham gang på gang i konflikt med den iltre og arrige Fredrik Nielsen, som gennem mange år blev generet af Scharling i sit målbevidste

arbejde på at gøre Skat Rørdam til æresdoktor i teologi og derved kvalificere ham til Sjællands biskop; det lykkedes 1895 efter usandsynlige intriger og kun med IM.s hjælp; betalingen faldt i form af den første IM-biskop i Ribe. Nielsen og Scharling skrev bitre bøger og holdt op-hidsede forelæsninger mod hinanden i samme sags anledning.

I fakultetet virkede Fredrik Nielsen ved Madsens side for at gøre fakultetet til *menighedens* fakultet og uddanne præster som nogenlunde svarede til hvad man antog for menighedens behov. Det er karakteristisk at da Nielsen 1882 blev angrebet fra radikal grundtvigsk side, fordi han nu indtog modsat standpunkt af det han havde haft før han kom ind i fakultetet (og bl. a. forkastede de examenskommissioner han så ivrigt havde propageret), søgte han ikke at begrunde fakultetets berettigelse med videnskabelige kvalifikationer, men henviste til dets medlemmers deltagelse i alskens praktisk kirkeligt arbejde, bestyrelser, institutioner etc. De æresdoktorkreationer fakultetet foretog ved universitetets 400-årsfest 1879 udmærker næsten demonstrativt det praktiske kirkelivs mænd. Det var Nielsens håb at bidrage til en langsom og konservativ udvikling, en bestandig holden igen på alle demokratiske tendenser, og da det ikke lykkedes blev han vred og bange; mere og mere så han alt i apokalyptisk perspektiv: demokratiet var det sidste trin før verdens undergang, flertallet altid gudløst og oprørsk; hans sidste år som biskop i Aalborg og Aarhus (til 1907) gik med at konstruere en reaktionær kirkeforfatning til værn mod folketingsdemokratiet. Fagligt ydede han gode ting, især fordi han var en livlig forelæser, en god fortæller i grundtvigsk stil, men overfor den frembrydende kildekritiske metode (Erslev) stod han nærmest uforstående og hans egne mange og højst læselige bøger har kun lidt med egentlig historisk forskning at gøre.

Fakultetets altoverragende personlighed var dog *Madsen*. Han var rigt gift og barnløs, havde råd til godgørenhed og kunde stille Vedbygård til rådighed for besværlige kirkelige forhandlinger som gled lettere i herregårdsluft og socialt high-life. Også studenterne tog han sig af, samlede dem ugentlig hjemme, holdt et (mest) praktisk-kirkeligt eller opbyggeligt foredrag for dem og lod så tjeneren slå døren op til et vel-spækket bord; mangen sulten teolog fik her ugens eneste ordentlige måltid og disse aftener gav Madsen et omfattende personalkundskab; det havde en hensigt: han var ministeriets konsulent ved udnævnelser og ikke mindre bispernes; de kaldte ham »præstefangeren« og med rette. Hverken ministerium eller bisper kunde sidde inde med videre personalkundskab, menighedsråd fandtes ikke, men i Madsen havde man en virkelig sagkundskab; i sine anbefalinger undgik han helst folk med skarpe standpunkter, de egentlige grundtvigianere eller missionsfolk veg han udenom og foretrak de »bløde mellemvarer«; han har et væsentligt ansvar for at embederne blev fyldt med pæne og skikkelige præster med

almindelige meninger og konservative tilbøjeligheder. Kun få gennemskuede ham, en af dem var Otto Møller i Gylling som aldrig kom nogen steder, men var en iagttager og kommentator af høj karat.

Videnskabeligt betød han kun lidt; hans kommentarer til NT — flere af dem kom posthumt — er overvejende excerpter af tyske og engelske konservative exegeter, og den dogmatik han 1876—1908 forelæste over 9 gange og som også blev posthumt udgivet rummer intet originalt, men er (p. 238 f.) en reproduktion af hans ungdoms tyske mode-teologi kombineret med det overleverede system. Han deltog ivrigt i det kirkelige arbejde; da han 1878 blev opfordret til at medvirke i liturgi-reformer glædede det ham just fordi fakultetet i nutiden kun kunde vinde anseelse ved at deltage i *kirkeligt arbejde*. Han følte sig helt og holdent på linie med Kbhvns Indre Mission i hvis bestyrelse han længe sad og hvis formand han var i nogle år. Mens den af Beck ledede »landmission« var en religiøs vækkelse i de lag der religiøst, socialt og kulturelt lå under gårdmandsklassen, var »bymissionen«, både i den kbhvske form og i provinsbyernes Stefansforeninger udgået fra borgerskabet, i forståelse af at en kristelig social indsats var nødvendig for at hæmme socialismen, men også af ønsket om at øve en humanitær indsats på menighedsplejebasis med genoplivelse af det oldkirkelige diakonat; dette var hvad f.ex. Martensen forstod ved indre mission, og der forelå tyske og engelske forbilleder. Mens landmissionen vilde virke ved »ordet« brugte bymissionen også institutioner — fra diakonisseanstalter til magdalenehjem — og den social-religiøse modsætning blev med årene meget skarp; Beck vilde gennemføre sit syn i Kbhvn og fik voxende støtte af det derværende lægfolk, for indvandringen bragte just de lag til byen som IM på landet havde mest tag i, og bymissionen gjorde sig forgæves anstrengelser for at dæmme op mod stormløbene. Fakultetet og især Madsen var stærkt engageret, og når Beck i bibelkritikstriden ændrede sin gamle ligegyldighed for fakultetet til en skrupelløs mistænkeliggørelse skyldes det først og fremmest hans opgør med Kbhvns IM. Madsen hadede og frygtede Beck; der er næppe nogen anden han i private breve i den grad overdænger med foragts adjektiver; han søgte at få bisperne til at kvæle IM og skyede intet middel — heller ikke de anonyme artikler eller breve — for at nå sit mål. Alt var forgæves. 1896 rettede Beck under striden om Kbhvns IM sit flammende: På knæ for bibelen, professorer, direkte imod ham, og 1½ år efter slog IM via lægfolket i Kbhvn afgørende igennem overfor institutionsmissionen, knækkede dens position og — tilegnede sig dens metoder.

I halvfemserne begyndte den *liberale teologi* at gøre sig gældende; den accepterede naturvidenskab og historisk kildekritik som sine forudsætninger og anlagde evolutionistiske synspunkter, vilde f.ex. på baggrund af det rige materiale som sammenlignende religionsvidenskab nu

fremdrog dokumentere kristendommens overlegenhed ud fra dens monoteisme som antoges at være den religionshistoriske udviklings top. Til teologiens traditionelle metafysik stillede de liberale teologer sig skeptisk, »kirkelæren« var for dem nærmest et skældsord, og fakultetets ledere, Madsen og Nielsen, grundede det Kirkeleksikon for Norden (1897) der måtte skrives *nu*, om det skulde få konservative forfattere og bevare endnu een generation for rettroenheden. Men den liberale bølge steg støt, navnlig efter 1900; da Fredrik Nielsen dette år blev biskop ønskede han og Madsen at undgå den fuldt kvalificerede J. Oskar Andersen som eftermand. Nielsen bl.a. fordi Oskar Andersen hørte til Scharlings omgangskreds, og Madsen fordi han i den 25-årige kandidat Valdemar Ammundsen så et ubeskrevet blad som i tide kunde opdrages til at arve kampen mod liberalismen. I så henseende blev Ammundsen en stor skuffelse, han blev tværtimod en af den teologiske liberalismes fornemste ledere. Fra 1905 var *F. C. Krarup* vor hjemlige teologis førende navn; da udgav han en religionsfilosofi som i struktur og konklusion lå meget nær op ad Høffdings værdifilosofi, med ham troede han på religionen som værdiernes beståen og i kristendommen — nemlig i Jesu ideale personlighed — så han det højeste religiøse trin. Da der samtidig opstod en mere *aktiv og kæmpende* liberal teologi som drev folkelig agitation og søgte politisk-socialt kontakter i Det radikale Venstre og Socialdemokratiet (Arboe Rasmussen), lod Madsen sig 1909 — 66 år gammel uden nogensinde at have været præst — gøre til Sjællands biskop for i kirken at holde den position han efterhånden havde tabt i teologien; men han fik ingen betydning; kultusminister Jacob Appel var ham langt overlegen i intrigespil, og hans bispetid blev kun kort; efter 1½ års virke døde han, just som Arboe Rasmussen-sagen gik ind i sin kritiske fase. Krarup havde været selvskrevet som hans efterfølger i fakultetet, men undlod at søge fordi han vidste at han vilde blive holdt ude. I stedet valgtes den grundtvigske docent, J. P. Bang — nu var grundtvigianismen ikke længere en fjende, tværtimod dens moderate fløj følte sig lige så truet af liberal teologi og radikal eller socialistisk politik som orthodoxien.

Den liberale teologi Madsen vilde bekæmpe havde han selv *forberedt*. Personligt var han en vaklende og usikker karakter, den vægtfulde pondus var for en stor del en dækkende maske; han var den typiske midler, altid medierende mellem standpunkter, altid rede til at se en sag fra alle tænkelige synsvinkler og derved undgå at tage klar stilling. Det svarede til hans position i fakultetet; han var kommet ind fordi man håbede at han kunde afværge truslerne og redde fakultetet fra deklassering til et uakademisk præsteseminarium, og stedt mellem modsætninger af mange slags måtte det blive hans opgave at *mediere og balancere*, at holde igen og holde igang, tie til der ikke kunde ties læn-

gere og da sige det mindst mulige. Den situation, der fremkaldte bibelkritikstriden er for så vidt et særdeles talende eksempel: Da Buhls berømte bog om Israels historie forelå 1893 og dermed hele det litterær-kritiske syn på GT var fremlagt for offentligheden, følte Madsen sig kaldet til at sige noget. For de mere fremskredne var det for sent; de havde allerede tilegnet sig et historisk bibelsyn uden rigtig at vide hvad de skulde bruge det til. For IM.s brede lag var det endnu mange årtier for tidligt, men Madsen medierede efter evne og fremsatte i sin rektortale 1894 det særdeles liberalteologiske synspunkt, at kun bibelens direkte religiøse indhold er åbenbaring, derimod ikke hvad den siger om naturvidenskabelige eller historiske spørgsmål. Derfor er der f.ex. heller ikke grund til forskrækkelse fordi Jesus citerer Psalme 110 som skrevet af David, skønt forskningen anså den for efterexilsk. Kun det religiøse var åbenbaring, og om det kneb postulerede Madsen uden videre en speciel religiøs åbenbaring for tilfældet. Den spekulative lære om Jesu guddommelighed, konstrueret på oldtidens nyplatoniske filosofi, opgav han, dog ikke ganske: ved sin inkarnation havde Jesus nemlig aflagt de guddommelige egenskaber, derunder også alvidenheden, og derfor kunde han godt »i virkeligheden« være Gud uden at gå med guddomsegenskaberne og behøvede derfor f.ex. ikke at være korrekt underrettet om forfatterskabet til Psalme 110. Morten Pontoppidan mindede i den anledning uærbødigt om manden, som havde garderhøjden, men ikke gik med den! Et teologisk system som f.ex. Martensens vilde Madsen ikke skabe; den systematiske teologis opgave var blot at eftervise i dogmatikken at *kristendommen svarede til menneskets religiøse behov*, og i etikken at den gav impulser til en »højere og ædlere« *livsførelse* end den humane etik. Med en psykologisk-etisk begrundelse udfoldede han sin apologetik, ikke fuldt så konsekvent som de liberale i den nærmeste eftertid, men dog sådan at han blev det overgangsstade der medierede mellem konservativ orthodoxi og traditionelt læresystem og på den anden side et historisk bibel- og dogmesyn og en liberal-teologisk legitimation af kristendommen ud fra en værdifilosofi, der principielt var på den høffdingske linie.

Madsen tager aldrig udgangspunkt hos Grundtvig eller Kierkegaard — da han 1888 vilde holde foredrag for studenterne om den sidste måtte han indhente oplysninger hos venen Jacobi, som han erindrede havde læst Kierkegaard i sin ungdom — men den *religiøse erkendelsesteori* han udviklede er i nøje overensstemmelse med vækkelsesernes og hørte hjemme i en tid der endnu i psykologien var bestemt af romantikernes personlighedsfilosofi og en sjælelære der i bevidsthedslivet så en selvstændig sfære uafhængig af fysik og biologi, af timelighed og endelighed. I samme nu den naturvidenskabelige betragtning også udstraktes til psykologien for ikke at tale om diskrimineringen af den

religiøse oplevelse gennem den freudianske psykoanalyse, måtte Madsens og vækkelsens fælles psykologiske forudsætning briste, men dette hører en senere tid til, sidst i forrige århundrede lå alt anderledes og vedblev at gøre det også i den liberale teologis tidsrum.

Som vi så (p. 226 f.) legitimerede grundtvigianerne troen ud fra den umiddelbare religiøse oplevelse i den kultisk-sakramentale handling, og hele IM.s suggererende propaganda sigtede mod samme mål: at skabe et pres som kunde fremkalde den psykiske oplevelse, det sjælechock der fører et menneske over fra død til liv, mørke til lys og gør det viss på sin frelse, fordi den er oplevet med umiddelbar erfaring. Det var i virkeligheden denne religiøse oplevelse som blev sat i system af Madsens teologiske lærere ved det i Tyskland omkr. 1870 førende fakultet i Erlangen. I Fr. Franks System der christlichen Gewissheit konstrueres hele dogmatikken på grundlag af en vishedslære, der danner den dogmatiske teori. Af den umiddelbare erfaring af synd som etisk bundethed og af det kristne tros livs religiøst-etiske væxt udledte han hele den metafysiske (transcendente) verden — thi Gud må være en betingelse for og årsag til både skyld- og frihedsfølelse — og han udfandt også objektiviteten af de såkaldte transeunte midler, d.v.s. de redskaber hvorigennem det metafysiske »går over i«, griber ind i den empiriske verden: kirken, sakramenterne, bibelen etc. Hos Frank er sandhedsbeviset ikke objektivt i den forstand at det kan demonstreres overfor dem der står udenfor den religiøse erfaring. Sigtet med systemet er apologetisk; under tryk af den frembrydende empiriske videnskab vilde Frank skabe et vishedssystem som gav den troende en påvisning af de kristne trosforestillingerens nødvendighed og ret. Så meget også Frank afslog at give et monistisk system i hegelianernes forstand og blot vilde fremstille den kristne sandhed i uadækvat skikkelse og i en bestemt situation, reproducerede han dog i praxis hele den luthersk-orthodoxe dogmatik omend med et friere syn på bibelen som historisk dokument og med en opfattelse af Jesu guddom og menneskelighed som ganske svarer til Madsens. Thi han overtog stort set Franks *psykologiske begrundelse af kristendommen* og dermed teologien; i sin Dogmatik bestemte han »kristendommens sandhedsbevis« ikke objektivt ud fra historisk ægthed eller filosofisk argumentation, men »ad praktisk personlig vej, gennem åndelig erfaring, overbeviser (den) mennesker om sin frelsende kraft«. Da den hegelske spekulation brød sammen og filosofien igen optog den kantianske idealisme mistede teologien midler til at bevise »sit indhold« filosofisk. Kierkegaard havde vist at selv de bedste historiske argumenter kun var »approximationer«, tilnærmelser; de bibelske profetier eller mirakler kunde kun være af forberedende art ligesom henvisningen til kristendommens historiske virkninger (Hegels af Kierkegaard så hårdt medtagne »bevis«), men (hævder Madsen) den troendes erfaring er ham

bevis nok — »kristendommens bevis for sin sandhed er altså et erfaringsbevis«, den indplanter »en ny livsspire« hvoraf »et nyt menneske kan udfolde sig«; det sker mystisk ved en »hemmelighedsfuld forening med Gud i sjælens dyb« og erfares efterhånden som væxt i personlighedens udvikling«, en »organisk selvudfoldelse«. Ikke spekulativt, men *empirisk*, med tilnærmelse til en naturvidenskabelig opfattelse, optræder her *evolutionismen* som det bærende også i erfaringssteologien; den indplantede livsspire og dens væxt er også den teologiske empirismes princip.

Altså fandt Madsen et ståsted overfor den smuldrende spekulative teologi og den ny-kantianisme som udgjorde den filosofiske struktur i liberalteologien; med væxtteorien havde han ligesom vækkelserne sagt nej til Kierkegaard der stillede kravet om afgørelse i øjeblikket og ikke vilde vide af »menighed«, men kun den enkelte. Og den »moderne« tyske religiøse erkendelsesteori som Madsen omplantede til dansk svarede særdeles godt til vækkelsernes religiøse erfaringsmateriale og legitimerede den umiddelbare religionspsykologiske oplevelse som teologisk princip. Med Erlanger-teologerne kunde han sige: *pectus est quod facit theologum: Hjertet skaber teologen*, og med dem kunde han *genfinde hele den orthodoxe dogmatik i sin samvittighed*. Tydeligere endnu end hos Madsen er det måske hos hans teologiske discipel *Henry Ussing*. Han var sat igang af Kierkegaard, men søgte hos ham »først åndelige impulser til at nå ind i en eksistentiel forbindelse med den evige virkelighed og samtidig dermed en tankeforståelse af den derved vundne visheds styrke og ret«. Den ældre apologetik som blot holder sig til at viden-skaben ikke kunde nægte underets mulighed (jfr. p. 223) tilfredsstillede ham ikke, heller ikke den apologetik der som især engelsk teologi byggede direkte på udviklingslæren; det gjaldt for ham at nå frem til en subjektivt begrundet vished som basis for en »åndelig erkendelsesteori«, der for den kristne — ikke andre — kunde være en »værdi . . . ved at godtgøre troens fuldgode samvittighed til at hvile i sin vished«. I dette arbejde indgik både Herbert Spencers spiritualisme og Stuart Mills empirisme (som Høffding henviste ham til), men navnlig Frank hvis arbejde han stort set overtog og som Madsen havde gjort ham opmærksom på. På samme måde som Madsen, men med større benyttelse af Kierkegaard, nåede Ussing i sin disputats (*Den christelige Vished*, 1883) frem til at genfødselsoplevelsen er »en erfaring af den levende Guds ånd, indplantet og nyskabende i menneskets sjæl«. Det »objektive er ikke visst i kraft af slutninger fra det subjektive, men ved sin egen umiddelbare åbenbaring i os«; med ord kan det dårligt forklares, fordi der er tale om mystik, thi visheden om Gud »beror på en ganske umiddelbar åndelig erfaring . . . mystisk udtrykt ligesom en umiddelbar berøring af Gud«.

Ussing fik aldrig ansættelse ved universitetet — og kirkeligt bekæm-

pede Madsen ham som en sværmer der stod i ledtog med IM — men han virkede i perioder som en IM.s privatdocent ved fakultetet og ved sin forkyndelse fik han gennem mere end 50 år titusinder i tale og vel mest folk som gennem vækkelsen sad inde med *den* umiddelbare religiøse erfaring (ialtfald som ideal) han med lærdom, skarpsind, bidsk polemik og ypperlig retorik bekræftede dem i.

Også grundtvigianerne fik deres privatdocent. De moderate fik *Jens Nørregaard* fra Testrup til at tage den filosofiske doktorgrad for at kunne holde forelæsninger — som modvægt mod Brandes der 1883 vendte hjem som beundrer af Nietzsche — ved universitetet sidst i firserne. Hans gennemgang af Spencer, Lotze og Grundtvig påviser først at de alle tre er enige om at erkende tankens afmagt i forhold til det »oversanselige« uden derfor at nægte dets existens og at de afviste at gøre »tankens rækkevidde til målestok for tilværelsen«. Mens Spencer nu ikke vil vide af veje til kontakt med det oversanselige, henviste Lotze og Grundtvig til det religiøse behov, men Lotze nøjes med at bestemme dette behovs gyldighed ud fra selve den religiøse følelse, mens Grundtvig bestemmer det ud fra kristendommen, idet dog sandhedsbeviset for ham er psykologisk: »den fred som føles ved at tro derpå«. Alle læreudtryk er uadækvate, men enhver lærefremstilling skal svare til det »kristnede hjertes tro, håb og kærlighed«, ikke blot bygge på følelser eller blot på bibelautoritet, men på det »hjertelige liv« som skabes i dåb og nadver, altså netop den umiddelbare psykologiske erfaring af den kultisk-sakramentale oplevelse.

De store vækkelsers privatdocenter og fakultetets førende dogmatiker og ledende »vægtfulde« personlighed var enige i det afgørende: de skabte den religiøse empiris system og leverede dermed en *teologisk underbygning af vækkelsesforkyndelsen*. Selv var de konservative i forhold til det overleverede dogmesystem; de brugte deres psykologiske metode til at *bekræfte* det. Metoden videreførtes af den liberale teologi, men her blev den brugt til at *forkaste* »kirkelæren« med; *den* kunde de liberale ikke genfinde i deres samvittighed; hvad de konservative empirister bekræftede benægtede de radikale med *samme* metode. Og da blev de ældre *bange* for deres eget værk. Det er næppe noget tilfælde at just de tre, Ussing, Madsen og Nørregaard omkr. 1910 hver for sig og i fællesskab tog fat på at bygge en kirkepolitisk magtstilling op til forsvar for de konservative interesser imod de liberale teologer der ikke blot anvendte deres egen religiøse erkendelsesteori til at bestride hvad de selv hævdede i teologien, men også delvis havde allieret sig med politisk radikale og socialdemokrater og hvis sag den endda meget liberale teolog Nicolai Blædel med stort talent tog sig af som redaktør af det kirkelige stof i Politiken.

Det er imidlertid en anden historie. Her har vi blot beskæftiget os med

den politisk-social-religiøse udvikling som med udgangspunkt i halvfjerdserne omdannede det teologiske fakultet fra en videnskabelig institution til et *menighedsfakultet*. Man har af og til spurgt: hvorfor fik vi ikke et virkeligt menighedsfakultet udenfor universitetet som f. ex. i Norge? Svaret er let: dels fordi vækkelsen i Norge er een, nemlig en rent pietistisk, men i Danmark er to: en grundtvigsk og en missionsk, og de *social*e skillelinier i de to har altid umuliggjort det samvirke der *religiøst* var alle betingelser for, og dels fordi den afgørende fornyelse af fakultetet som fandt sted på meget kort tid (1874—77) i Norge først indtraf godt 20 år senere, og da var alle de unge som omtrent samtidig kom ind i Oslo liberale og afstedkom strax en oprivende splid i den norske kirke hvoraf Menighedsfakultetet logisk frengik. I Danmark var overgangen langsommere og lempeligere, de ledende personligheder mere i kontakt med vækkelsen og mindre markante, mere medierende; de så det som deres opgave at redde fakultetet ved at lempe sig frem til alle sider og legitimere deres stilling med deltagelse i det praktisk-kirkelige liv. Derfor blev et virkeligt menighedsfakultet udenfor universitetet *aldrig nødvendigt*. Hvad skulde man med det, når man havde Madsen og Nielsen? »Jeg var selv med den første dag, professor Madsen besteg katederet, og jeg mindes det fra de dage som et nyt lys og en ny åndelig luftning der kom over det teologiske studium; og så længe vi har sådanne mænd som prof. Madsen og prof. Nielsen *i spidsen som hovedlærerne*, må det ikke tåles at der siges ud over landet, at vi har et vantro fakultet. Lad os takke Gud for at vi har saadanne mænd,« — sagde Ussing som svar på Becks angreb 1896. Og dette var en udbredt mening; det betød ikke at vækkelserne var tilfredse med fakultetet eller forsagede nogen lejlighed til at holde det i ørerne eller lejlighedsvis rejse den kirkelige pøbel imod det, men stort set var der ikke bid i angrebene. I grunden vilde man dog det samme.

Fakultetet blev reddet, men prisen for afværgelsen af bøndernes, arbejderne, brandesianernes, fagvidenskabernes, vækkelsernes angreb måtte betales. Den blev erlagt i form af *dalende videnskabelig kvalitet og synkende teologisk interesse* hos ungdommen. Når undtages faget GT hvor Buhl og siden J. C. Jacobsen virkelig holdt det videnskabelige mål var det umuligt at excerperer af tyske håndbøger og dikterede forelæsninger vedblivende kunde fange opmærksomheden; man vidste jo nok at der foregik en virkelig religionsvidenskabelig forskning udenfor murene og anede at den varsomt, men vågent blev holdt borte fra studenterne. De var forøvrigt også andre end før. Hidtil havde præstesønner og andre unge fra embedshjem domineret og repræsenteret en kulturel tradition. Nu kom de nye samfundslags sønner: gårdmændenes, husmændenes, småfunktionærernes, arbejderne. De var ikke kulturelt belastet; de så intet formål i studiet, men et middel til at blive menighedspræster, en

hurdle som skulde overstås lettest muligt; studiet greb dem ikke. Det er påfaldende at så godt som ingen kandidater i deres ordinationsvita fra denne periode nævner hvad de som studenter har været teologisk optaget af, men kun hvad de har deltaget i af KFUM-arbejde, søndags-skoler etc. Først efter 1925 slår den teologiske interesse atter igennem.

Fakultetet blev reddet ved at blive et menighedsfakultet — om det var prisen værd er et spørgsmål som unddrager sig historisk undersøgelse og vurdering.

*

De utrykte kilder til nærværende afhandling — der oprindeligt er holdt som foredrag i Historisk Forening på Aarhus Universitet og i Fællesvidenskabeligt Kollokvium på Københavns Universitet — er foruden det teologiske fakultets dekanatspapirer i Rigsarkivet først og fremmest Peder Madsens og Fredrik Nielsens omfattende privatarkiver i Det kgl. Bibliotek sammenholdt med en række korrespondancer til og fra fakultetsmedlemmerne eller andre sagen vedkommende personer i offentlig eller privat eje. Af den ældre trykte litteratur yder Fr. Torms bog: Biskop Peder Madsen (1926) og det af J. C. Kall udgivne samleværk: Biskop Fredrik Nielsen (1911) kun lidt, fordi anlægget helt igennem er hagiografisk. En del stof og navnlig henvisninger kan findes i mine tre bind: Præsten Dines Pontoppidan (1948), Morten Pontoppidan I (1950), Morten Pontoppidan II (1953) og i Fem Aalborg-bisper (1954); i samme forbindelse kan henvises afhandlingen: Peder Madsen, Kirkeraadet og Indre Mission (Kirkehist. Saml. 7. II, 444 ff.). En ikke ringe kilde til fakultetets historie haves iøvrigt i det af vekslede udgivere publicerede Theologisk Tidsskrift, især for den ældre periodes vedkommende.